

MEGJEGYZÉSEK III. ISTVÁN TÖRTÉNETÉHEZ

III. István uralkodásának időszaka (1162—1172) bel- és külpolitikai szempontból egyaránt a XII. századi magyar történelem egyik legmozgalmasabb évtizede volt. Tanulmányunkban a kor számos izgalmas kérdése közül három probléma tüzetesebb vizsgálatára vállalkozunk. Ezek a következők: 1. a Manuel császárnak tulajdonított magyar—bizánci perszonális unió elmélete; 2. ankhialosi Mikhael bizánci rhetor beszéde; 3. a dalmáciai hatalmi viszonyok alakulása.

1. 1162. május 31-én meghalt II. Géza. Ezt követően legidősebb fiát, Istvánt koronázták Magyarország királyává. III. István uralma azonban egyelőre nem egészen másfél hónapig tartott. 1162 júliusában ugyanis Bizánc beavatkozása következtében III. Istvánnak menekülnie kellett, s helyére II. László személyében új király került a trónra. Ezzel kezdetét vette Magyarországon a bizánci beavatkozás, illetve befolyás időszaka, amely az 1162—1165-ös éveket foglalja magában. Ebben az időben a bizánci császárság a magyar királyság hűbéri alávetésére tört, a bizánci uralkodó, Manuel Komnenos legfontosabb külpolitikai célkitűzése a Magyarország feletti politikai fennhatóság megszerzése volt. Ugyanakkor a basileusnak Magyarországgal kapcsolatos tervei között szerepelt a középkori magyar államhoz tartozó értékes — szerémségi és dalmáciai — területek birtokba vétele is. Az 1162—1165-ös évek eseményei arról tanúskodnak, hogy a területszerzés Manuel részéről elsősorban akkor jelentkezett — kompromisszumként —, amikor a fő cél, a hűbéri alávetés nem lát-szott megvalósíthatónak.

Az 1163 januárjában elhunyt II. László után a Komnenosokkal házassági kapcsolatban álló IV. István szerezte meg a királyi hatalmat. IV. István rövid, néhány hónapos — bizánci fegyverekre támaszkodó — uralma jelentette a görög befolyás csúcsát XII. századi történelmünkben. A magyar uralkodó osztály túlnyomó többsége — elutasítván a Bizánctól való hűbéri függés vállalását — szembefordult IV. Istvánnal és III. István mellé állt. Időközben III. Istvánnak sikerült elnyernie a német-római császár, Barbarossa Frigyes támogatását, mivel I. Frigyes világhuralmi terveit nagymértékben zavarta Manuel közép-európai előretörése.¹ A helyzetében jelentősen megerősödött III. István támadásba lendült. 1163. június 19-én IV. István döntő vereséget szenvedett Székesfehérvárnál,² majd unokaöccse fogságába esett. III. István azonban

¹ Minderre részletesebben ld. MAKK F.: Magyar—bizánci kapcsolatok a XII. században. Szeged 1978. (kéziratot kandidátusi értekezés) 143—156.

² E. SZENTPÉTERY: *Scriptores rerum Hungaricarum I—II.* Bp. 1937—1938. (továbbiakban: SRH) I. 127., 183., 462.; SRH II. 201.; NAGY J. — PAUR J. — RÁTH K. — IPOLYI A. — VÉGHÉLY D.: *Hazai okmánytár I—XIII.* Győr—Bp. VI. 2. sz. — A székesfehérvári csata időpontjára ld. PAULER Gy.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.* Bp. 1899.² 298.

bukott ellenfeléb Lukács esztergomi érsek tanácsára — azzal a feltétellel, hogy nem tér vissza többet — elbocsátotta az országból,³ IV. István azonnal Bilzánba ment, s Manuel császár segítségét kérte elvesztett koronája visszaszerzéséhez.⁴ A basileus elhatározta, hogy trónra segíti őt, s ezért az exuralkodónak pénzt és egy bizánci sereget bocsátott a rendelkezésére, ő maga pedig a bizánci fősereggel Belgrádhoz vonult. Itt azonban — felmérve a lehetőségeket — már be kellett látnia, hogy a magyar főurakkal képtelen elfogadtatni királyuknak IV. Istvánt. Ekkor Manuel kezdeményezésére tárgyalások kezdődtek a bizánci és a magyar udvar között, amelyek eredménnyel végződtek. A basileus — aki ekkor gyakorlatilag döntőbíróként lépett fel a magyar trónviszályban — kompromisszumos megegyezést kötött III. Istvánnal. A bizánci császár a maga részéről lemondott IV. István trónigényének további támogatásáról, ugyanakkor III. István kiadta öccsét, Béla herceget Manuelnak, hogy a magyar herceg Konstantinápolyban feleségül vegye a bizánci uralkodó Mária nevű leányát. A magyar—bizánci szerződés lényeges részét képezte az, hogy egyúttal III. István kötelezte magát: Béla herceggel együtt átadja Bizáncnak Béla atyai örökségét, tehát Dalmáciát és a Szerémséget.⁵

A megállapodásnak megfelelően Béla, aki akkor 13—15 év körüli gyermek volt, 1163 vége felé a Georgios Palaiologos sebastos által vezetett bizánci küldöttséggel Konstantinápolyba érkezett.⁶ A császári udvarban rögtön áttért a görög egyházba,⁷ s a bizánci keresztységben felvette az Alexios nevet. Bizáncba érkezését követően azonnal megtették Béla—Alexioszt a császár 10—12 év körüli leányának, Máriának jegyesevé, ugyanakkor Manuel a magyar herceget a számára megalkotott despotes méltósággal tüntette ki.⁸ Ez a cím, amely korábban csak a császárt illette meg, a bizánci ranglistán Béla—Alexiosnak közvetlenül a görög uralkodó (basileus) után következő helyet biztosította,⁹

³ SRH II. 202.

⁴ A. MEINEKE: Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonnae 1836. (továbbiakban: K) 212.; SRH II. 202.

⁵ K 212—215.; J. A. v. DIETEN: Nicetae Choniatae Historia. Corpus fontium historiae Byzantinae XI/1. Series Berolinensis. Berolini et Novi Eboraci 1975. (továbbiakban: N) 128. — Béla herceg dukátusának, azaz atyai örökségének területi kiterjedésére ld. MAKK: i. m. 141. Meg kell azonban jegyezni: nem teljesen lehetetlen az, hogy Béla — atyjától kapott — dukátusa eredendően csak Dalmáciára terjedt ki, s a Szerémséget III. Istvántól csupán bizánci nyomásra kapta meg Béla herceg az atyai örökség részeként.

⁶ K 213.

⁷ Erre ld. THALLÓCZY L.: III. Béla és a magyar birodalom. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk. FORSTER GY. Bp. 1900. 69.; MORAVCSIK GY.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. (továbbiakban: MORAVCSIK 1953.) 88.; GY. MORAVCSIK: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970. (továbbiakban: MORAVCSIK 1970.) 89.; D. OBOLENSKY: The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500—1453. London 1971. 162.

⁸ K 215. — Nyugati forrás is tud az ekkor létrejött magyar—bizánci dinasztikus kapcsolatról. Erre ld. A. F. GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae I—III. Budapestini 1937—1938. (továbbiakban: G) 756.

⁹ Ld. MORAVCSIK GY.: III. Béla és a bizánci birodalom Mánuel halála után. Századok 1933. Pótfüzet. (továbbiakban: MORAVCSIK 1933.) 519.; HÓMAN B.—SZEKFI GY.: Magyar történet I. Bp. 1939.⁶ (továbbiakban: HÓMAN 1939.) 379.; G. OSTROGORSKY: Urum—Despotes. Die Anfänge des Despoteswürde in Byzanz. Byzantinische Zeitschrift 1951. (továbbiakban: OSTROGORSKY 1951.) 458.; Б. Ферjančić: Деспоти у византији и јужнословенским земљама. Београд 1960. (továbbiakban: FERJANČIĆ 1960.) 6., 9., 27., 205.; R. GUILLAND: Le Despote. Recherches sur les institutions byzantines II. Berlin—Amsterdam 1967. 1—2.; История Византии в трех томах II. Москва 1967. (továbbiakban: Iszt. Viz.) 326.; GY. SZÉKELY: La Hongrie et Byzance aux X—XIIe siècles. Acta Historica

A külföldi és a hazai történeti és bizantinológiai szakirodalomban a múlt században alakult ki és azóta általánosan elterjedt az a nézet, mely szerint Manuel császár 1163-ban azért vitte Bizáncba a fiatal Béla herceget, mert *perszonális unió* formájában rajta keresztül akarta megvalósítani a magyar királyság és a bizánci császárság békés egyesítését. A világrajongó törő királyság számára a régi római birodalom renovatójára vonatkozó terve egy jelentős részének megvalósulását jelentette volna az, ha bizonyos idő után Béla-Alexios egyaránt birtokosa lett volna Szent István magyar király és Nagy Konstantinos római császár koronájának. E szellemes és tetszetős koncepció hívei és hirdetői szerint Béla herceg Bizáncban 1163-tól — Manuel unió tervének megfelelően — egyszerre volt a bizánci trón és a magyar trón örököse.¹⁰ Elméleteket a következőkkel igyekeztek bizonyítani.

Egyik bizánci forrásunk — a történetíró Niketas Khoniates — szerint Manuel leánya, Mária jegyesévé Bélát választotta, „akit uralma örökösevé (diadokhos) akart megtenni”.¹¹ A magyar-bizánci perszonális unióra vonatkozó koncepció másik bizonyítékául Béla-Alexios bizánci *despotes* címe szolgált. Az unió elmélet képviselői szerint Manuel császár azért alkotta és adta Béla-Alexiosnak ezt a méltóságot, mert a bizánci *despotes* szó pontos megfelelője a magyar *úr* szónak, amelynek a történetíró Kinnamosnál olvasható „Urum” változata állítólag a magyar trónörökös megjelölésére szolgált volna a XII. századi Magyarországon. Utóbbi vélekedésüket Kinnamos azon közlésére alapozzák, mely szerint II. László trónra jutásakor a magyarok „Istvánnak [ti. a későbbi IV. Istvánnak] . . . az Urum méltóságot adományozták. Ez a szó pedig a magyaroknál azt jelöli, aki a hatalmat majd örökölni fogja”.¹² Szerintük Bizáncba érkezése előtt Béla herceg III. István alatt magyar trónörökös volt, s ilyen minőségben az „Urum” címet viselte. Manuel tehát a bizánci uralkodók címéből származó *despotes* méltóság odaítélésével azt kívánta kifejezésre juttatni, hogy Béla-Alexios Urumként, illetve *despotes*ként egyszerre volt örököse a magyar, illetve a bizánci trónnak.¹³

Véleményünk szerint azonban ez a bizonyítási rendszer egyáltalában nem állja meg a helyét. Mindenekelőtt elesik a legfőbb bizonyíték. Niketas Khoniates művének modern kritikai kiadása szerint ugyanis a szóban forgó hely, amely

Academiae Scientiarum Hungaricae 1967. 309.; MORAVCSIK 1970. 89.; BOLENSKY: i. m. 162.

¹⁰ Így foglalt állást pl. H. KAP—HERR: Die abendländische Politik Kaiser Manuels mit besonderer Rücksicht auf Deutschland. Strassburg 1881. 103.; PAULER: i. m. 311.; SCHERER F.: Komnénosz Mánuel bizánci császár (1143—1180) világrajongó törekvései. Gyula 1911. 103.; F. CHALANDON: Les Comnène. Études sur l'empire byzantin aux XIe et XIIe siècles II. Jean II Comnène (1118—1143) et Manuel I Comnène (1143—1180). Paris 1912. 476.; DEÉR J.: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. (továbbiakban: DEÉR 1928.) 138.; MORAVCSIK 1933. 519—520.; GYÓNI M.: Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében. Magyar—görög tanulmányok 7. Bp. 1938. (továbbiakban: GYÓNI 1938.) 56.; HÓMAN 1939. 379.; OSTROGORSKY 1951. 454.; MORAVCSIK 1953. 88.; *Феруза*: Византиска управа у Далмацији. Београд 1957. (továbbiakban: FERLUGA 1957.) 130.; FERJANČIĆ 1960. 27.; F. DÖLGER Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik. F. DÖLGER: Byzanz und die europäische Staatenwelt. Darmstadt 1964. 171.; GUILLAND: i. m. 2.; BOLENSKY: i. m. 160., 162.

¹¹ Nicetae Choniatae Historia. Rec. J. BEKKER. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn 1835. (továbbiakban: CB) 167.

¹² K 203

¹³ Erre ld. OSTROGORSKY 1951. 454.; MORAVCSIK 1953. 87.; FERJANČIĆ 1960. 27—28.; GUILLAND 1967. 2.; MORAVCSIK 1970. 89.; P. WIRTH: Die Genesis der byzantinischen Despotenwürde im Lichte der zeitgenössischen Titulatur. Byzantina 1973. 443.

lényegében az egész uniós elmélet alapját képezte, nem tartozik az eredeti szöveghez, hanem csupán a korábbi kiadó szövegbetoldása.¹⁴ Ez viszont természetesen azt jelenti, hogy 1163 és 1165 között Manuel nem tekintette Bélát saját trónja örökösének.¹⁵ Ami az uniós elmélet másik bizonyítékát illeti, az sem áll szilárd lábakon. A középkori Magyarországon ugyanis sem trónörökösi intézmény, sem kialakult, meghatározott öröklési rend nem volt.¹⁶ Így tehát az „Urum” sem lehetett rangjelző cím. A magunk részéről az „Urum” szót egyszerűen az *úr* főnév birtokos személyragos alakjának tartjuk, amely a XII. századi Magyarországon pusztán *mogszólítás* volt csupán, s nem méltóságnév.

Forrásaink szerint ez a megszólítás a feudális uralkodó osztály vezető tagjait illette meg. Ezt bizonyítja elsősorban az, hogy a magyar *úr* szó latin megfelelője, a *dominus* a korabeli magyarországi latinságban egyaránt megillette a királyokat,¹⁷ a hercegeket,¹⁸ a legfőbb országos méltóságviselőket, például a bánt,¹⁹ a világi urakat, így a comeseket,²⁰ valamint a legfőbb egyházi tisztségviselőket, az érsekeket, a püspököket,²¹ az apátokat,²² stb. Vélekedésünk további bizonyítékát szolgáltatja az, hogy egy XII. századi latin nyelvű hazai oklevélben földrajzi névként a magyar Vrcuta megjelölés szerepel,²³ de rendelkezésünkre áll a falu nevének latin változata: Puteus Ducis is.²⁴ A falu I. László alatt Dávid hercegnek, Salamon király fiának birtokát képezte.²⁵ Dávid

¹⁴ A kutatóknak egészen 1975-ig Niketas Khoniatos művének legjobb kiadásaként az 1835-ös bonni editio állt rendelkezésükre, melyet J. BEKKER készített. A bonni szöveg hozza azt a kitétel, mely szerint Manuel már 1163-ban Bélát örökösének szánta (CB 167.). Az újabb szövegvizsgálatok azonban bebizonyították, hogy ez a passzus a Niketas eredeti szövegét tartalmazó kéziratokban nincs benne, csak a bizánci történetíró művének későbbi, XIV. századi vulgárgörög változatában olvasható. BEKKER ebből a népnyelvi változattól vette át a kérdéses mondatot. Minthogy azonban a vulgárgörög textus nem Niketastól ered, ezért Niketas művének modern szövegkiadója, DIETEN a szóban forgó passzust nem is tekinti a bizánci történetírótól származó állításnak. Minderre ld. N XXXIII. LXXXVI., CVI., 128. Egyébként minden bizonnyal a népnyelvi szövegváltozat ismeretlen készítője az 1165-ös designációnak — Béla bizánci trónörökössé nyilvánításának — hatására anticipálta 1163-ra az utóddá jelölés manuai szándékát.

¹⁵ 1165 vége felé Manuel a bizánci trón örökösévé tette meg leányát, Máriát és annak jegyesét, Béla-Alexioszt (N 112., 137.). Eme designáció valódi háttéréről alább a 28. jegyzetben szólnunk.

¹⁶ J. DEÉR: Heidnisches und christliches im altungarischen Königtum. Szeged 1934. 96—97.; GYÓNI 1938. 55.; ELEKES L.: A középkori magyar állam története meg-alapításától mohácsi bukásáig. Bp. 1964. 73.

¹⁷ Ld. pl. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae I. Red. M. KOSTRENCIĆ. Zagrabiae 1967. II. Red. T. SMICIKLAS. Zagrabiae 1904. (továbbiakban: C) II. 21., 96., 97., 393.; R. MARSINA: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislavae 1971. 97. sz.; SRH I. 380., 431., 435., 438., 447., 456.

¹⁸ Ld. pl. C I. 161.; SRH I. 381., 422., 450.; SRH II. 456.

¹⁹ Így pl. C II. 184.

²⁰ FEJÉRPATAKY L.: A Gut-Keled Biblia. Magyar Könyvszemle 1892—1893. (továbbiakban: MK) 18. — Ugyanitt Márton comes felesége domina = úrnő megjelöléssel szerepel.

²¹ Pl. FEJÉRPATAKY L.: Kálmán király oklevelei. Értekezések a történelmi tudományok köréből XV. 5. Bp. 1892. 44., 61—62.; FEJÉRPATAKY L.: Oklevelek II. István király korából. Értekezések a történelmi tudományok köréből XVI. 4. Bp. 1895. 19.; MARSINA: i. m. 77.

²² Pl. MK 16.

²³ Ld. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I—XII/B. Szerk. ERDÉLYI L.—SÖRÖS P. 1902—1916. (továbbiakban: PRT) X. 501.

²⁴ PRT X. 499.

²⁵ PRT X. 15., 429.

herceg pedig köztudottan nem volt magyar trónörökös — csak Árpád-házi dux —, akit származásánál fogva megilletett az *úr* megszólítás.²⁶ Azaz az *úr ~ urum* szó nem jelentette a magyar trónörökösöt, s így ennek görög tükörszava sem utalhatott a magyar trónörökösi címre.²⁷

1163-ban Béla sem bizánci, sem magyar trónörökös nem volt. A bizánci trón örökösévé csak 1165-ben lett, magyarországi trónörökösségéről pedig egyáltalán nincs adat. A feltételezett perszonális unió tervéhez viszont elengedhetetlenül szükséges lett volna az, hogy Béla herceg egyazon időben, egyszerre legyen a magyar és a bizánci korona várományosa, vagy legalább Manuel császár tekintse őt mindkét trón örökösének. A forrásokban azonban egyikre sem találunk egyetlen adatot sem. Tehát az 1163. évi, Manuelnak tulajdonított magyar-bizánci perszonáluniós terv a mi véleményünk szerint forrásos megalapozottsággal nem rendelkezik. Az adott történelmi helyzet természetesen kategorikusan nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy esetleg ilyenfajta elképzelés Manuel császár fejében ne fordult volna meg, de ismételten hangsúlyozzuk: ennek kútfőkön alapuló bizonyítéka nincs.²⁸

Mi volt hát Manuel valódi célja Béla herceg Bizáncba vitelével? Ezzel kapcsolatban Kinnamosnál a következőket olvashatjuk: a basileus „minden erővel meg akarta szerezni a hun [ti. magyar] földet . . . Ezért tervbe vette, hogy Bélát, aki [II.] Géza fia volt . . . összeházasítja leányával, Máriával.”²⁹ Történetírásunk megállapította, hogy ebben az időben „a politikai szövetségek családi kapcsolatokban fejeződnek ki”,³⁰ más megfogalmazásban: „a dinasztikus kapcsolatok a szövetségek megerősítésének feudális módját” jelentik.³¹ Manuel császár is feltehetően abban bízott: Mária és Béla eljegyzése, illetve majdani házassága Bizánc és Magyarország között az előbbi számára kedvező politikai viszonyt terem, amennyiben a dinasztikus kötelek garancia lesz arra, hogy a magyar királyság tartósan a bizánci birodalom vonzáskörében

²⁶ Ezért szerepel Béla-Alexios az 1170. évi jeruzsálemi oklevélben is dominus dux megjelöléssel. Ld. J. DELAVILLE LE ROULX: Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100—1310) I. Paris 1894. 222. E diploma datálására ld. MAKK: i. m. 305. 117. jz.

²⁷ Másként vélekedik pl. OSTROGORSKY 1951. 454.; MORAVCSIK 1953. 87.; FERJANČIĆ 1960. 28.; O. JUREWICZ: Andronik I. Komnenos. Wroclaw 1962. 79.; GUILLAND: i. m. 2.; Iszt. Viz. 326.

²⁸ Manuel császár 1165 végén ünnepélyes ceremónia során Konstantinápolyban leányát, Máriát és annak jegyesét, Béla-Alexioszt hivatalosan trónja örökösének nyilvánította (N 112., 137.). A basileus eme lépése mögött kizárólag bizánci belpolitikai indítékok húzódtak meg. Véleményünk szerint a császár intézkedése mindenekelőtt Andronikos Komnenos ellen irányult, aki az 1150-es évek eleje óta a bizánci korona megszerzésére tört; ezen fáradozott 1164—1165 fordulóján is Halicsban. Manuel legfőbb célja éppen az volt, hogy Mária és Béla hivatalos deignációjával elejét vegye az 1165 tavaszán Bizáncba visszatért Andronikos további trónaspirációinak. Eltérően más véleményről, mely szerint a despotes méltóság már 1163-tól a bizánci trón kijelölt örökösét illette meg (ld. pl. OSTROGORSKY 1951. 454.; MORAVCSIK 1953. 87.; FERJANČIĆ 1960. 27.; GUILLAND: i. m. 2.), mi úgy véljük, hogy — éppen Béla deignálása következtében — a despotesi rang csak 1165 végétől jelölte néhány éven át Bizáncban a császári korona hivatalos örökösét. Természetesen Béla bizánci trónörökössé tételének semmiféle magyar vonatkozása nem volt. Ez a deignálás nyilvánvalóan nem tette Bélát III. István koronájának örökösévé, s ezért nem lehet arra következtetni, hogy Manuel eme intézkedése magyar—bizánci perszonális unió megeremtését célozta volna. Minderre ld. MAKK: i. m. 176—180.

²⁹ K 214—215.

³⁰ VÁCZY P.: A középkor története. Egyetemes történet II. Középkor. Szerk. HÓMAN B.—SZEKFI GY.—KERÉNYI K. Bp. 1936. 534.

³¹ ELEKES: i. m. 78.

marad. Ez a gondolat csendül ki a basileus ama leveléből, melyet 1164-ben írt III. Istvánnak, s melyben — utalva a tervezett házasságkötésre — arra buzdította a magyar uralkodót, hogy tartozzék Bizánc barátai közé.³² Ugyanakkor a bizánci császár számára alapvető mozzanatként jött számításba az is, hogy Béla személye jogalapot jelentett olyan értékes és fontos területek birtokba vételéhez, mint Közép-Dalmácia és a Szerémség, amelyek egykor a bizánci birodalomhoz tartoztak. Megszerzésükkel Manuel jelentősen felülmúlta közvetlen elődei nyugati hódításait. Ezeknek a területeknek szilárd birtoklása érdekében is igyekezett a basileus minél szorosabban Konstantinápolyhoz kötni Bélát; a saját leányával kötött eljegyzés és a magas despotesi méltóság erre is szolgáltak.³³ Végül minden bizonnyal Manuel arra is gondolt: a herceg személye lehetőséget biztosít számára ahhoz, hogy szükség esetén bármikor beavatkozhasson a magyar ügyekbe.

2. Az 1163. évi magyar—bizánci megállapodás azonban nem bizonyult tartósnak, mivel III. István nem volt hajlandó ténylegesen is átadni a szerződés szerint de iure már Bizánc birtokába tartozó területeket. Manuel ekkor ismét pártfogásba vette a királyi korona visszaszerzésén fáradozó IV. Istvánt. A basileus vezette bizánci seregek behatoltak az országba, elfoglalták a Szerémséget, s a Duna—Tisza közén Bácsig jutottak előre. III. István 1164-ben csak külföldi szövetségeseinek katonai támogatása révén tudta megmenteni királyi hatalmát. Ebben az évben III. István és Manuel között a cseh uralkodó, II. Vladislav közvetítésével jött létre a béke, amely az 1163. évi szerződés megújítását jelentette. 1165-ben azonban III. István visszafoglalta a Szerémséget, mire Manuel ismét felvonultatta ellene a görög hadakat. Noha IV. István váratlan halála keresztülhúzta a basileus ama tervét, hogy az exuralkodót újra a magyar trónra ültesse, de ebben az évben a bizánciak nemcsak a Szerémséget vették vissza, hanem elfoglalták Dalmáciát és Boszniát is. 1165-ben a magyar és a bizánci uralkodó az új területi status quo alapján kötött egymással békét.

Az 1166—1167-es években változatlan hevességgel folytak tovább a magyar—bizánci háborúskodások, Manuel tervei között azonban ekkor már nem szerepelt a magyar királyság hűbéri alávetésének gondolata. Bebizonyosodott a basileus előtt, hogy Magyarországon nincs számottevő bázisa a bizánci hatalmi befolyásnak. Manuelnek azt is be kellett látnia, hogy a nemzetközi viszonyok sem kedveznek a magyar királysággal szembeni bizánci törekvéseknek. III. István jelentős külföldi (német, osztrák, cseh s részben orosz) segítségre számíthatott Bizánc ellen, Barbarossa Frigyes negyedik itáliai hadjárata következtében pedig 1166-tól ismét kiéleződött az itáliai kérdés. Ugyanakkor a keleti problémák is egyre jobban foglalkoztatták a görögöket, 1167-ben már napirendre került Egyiptom meghódítása. Végül arról sem szabad megfeledkezni, hogy ebben az időben már Konstantinápolyban — a bizánci uralkodó körökön belül — is komoly ellenzéke támadt Manuel magyarországi politikájának.

Az 1166—1167-es években a magyar királysággal szemben Bizáncnak egyetlen célja az 1165-ben birtokba vett területek visszaszerzésére irányuló

³² K 218.

³³ Meg kell jegyezni, hogy Béla hercegnek a császár leányával való eljegyzése s magas, despotesi méltósága mutatják: elhibázott az a vélekedés, amely Bélát egyszerű tuszának tekinti a basileus udvarában. Vö. *The Cambridge Medieval History IV. The Byzantine Empire Part I: Byzantium and Its Neighbours.* Cambridge 1966. 234.; *Iszt. Viz.* 326.

sorozatos magyar támadások elhárítása és megtorlása volt. Az 1166. évi magyar katonai akciók következtében mind a Szerémségben, mind Dalmáciában eléggé megrendült a görög uralom, éppen ezért 1167-ben Manuel nagyszabású hadjáratot indított, hogy a szóban forgó területeknek Bizánchoz tartozását megszilárdítsa. 1167. július 8-án a bizánci hadak a flotta támogatásával Belgrád közelében súlyos vereséget mértek a magyar seregre. Mügelin Henrik krónikájából tudjuk, hogy a bizánci győzelmet követő megegyezés nyomán Béla hercegé lett a dukátus, azaz ismét helyreállt a Szerémség és Dalmácia — valamint nyilvánvalóan a Bosznia — feletti bizánci uralom.³⁴

Újabb kutatások ankhialosi Mikhaelnak, a későbbi konstantinápolyi patriarchának (1170—1178)³⁵ Manuel császár előtt elmondott egyik dicsőítő beszéde alapján — egyebek mellett — arra következtetnek, hogy az 1167-ben megkötött békében a magyar uralkodó behódolt a basileusnak, s a magyar állam a bizánci birodalom vazallus királysága lett. E vélekedés szerint Magyarország egészen Manuel Komnenos haláláig (1180-ig) elismerte a bizánci hűbéruratságot.³⁶

E felfogás hívei állásfoglalásuk igazolására a Mikhael szónoklatában leírt magyar—bizánci békemegállapodás feltételeit sorolják fel. A bizánci retorika szerint a magyar uralkodó elfogadta azt, hogy a Szerémség, Horvátország és Bosznia a császár fennhatósága alá kerüljön.³⁷ A magyar fél abba is beleegyezett, hogy a basileus „hatalma alá tartozók közé sorolják be Magyarországot koronaőrző templomát és a körülötte levő fővárost [ti. Székesfehérvárt] azért, hogy a magyar fejedelmek uralkodói koronája [Manuelnak] legyen alávétve”. III. István vállalta, hogy országa a császár javára adót fizessen. A konstantinápolyi szónok arról is beszámol, hogy a magyar uralkodó és főemberei követeik útján szilárd hűséget esküdtek a basileusnak. Végül a magyarok elfogadták, hogy a békeszerződés megtartásának szavatolására 11 előkelő túszt adnak át a bizánciaknak.³⁸

Tényleges békekötés esetén ezek a pontok valóban rendkívül súlyos békefeltételek; a kérdés azonban az, hogy a magyarok és a bizánciak között egyáltalán létrejött-e ilyen békeszerződés, s ha igen, mikor? Mikhael szónoklatának keletkezési ideje teljesen bizonytalan. A beszéd datálása szempontjából a szakirodalomban 1167³⁹ mellett 1166⁴⁰ és 1165⁴¹ is felmerült már. A kronológiai probléma eldöntését megnehezíti az, hogy a szónok nem adja meg annak a magyar—bizánci háborúnak a konkrét időpontját, amelyről pedig beszédében

³⁴ Minderre ld. MAKK: i. m. 164—187. — Mügelin tudósítását ld. SRH II. 203.

³⁵ V. GRUMEL: Les registres des actes du patriarche de Constantinople I. Les actes des patriarches. Fasc. III. Les registres de 1043 à 1206. Chalkedon 1947. 143.

³⁶ Ld. pl. R. BROWNING: A New Source on Byzantine—Hungarian Relations in the Twelfth Century. *Balkan Studies* II. Thessalonike 1961. 181.; *Iszt. Viz.* 295., 326., 329., 456. 37. jz.; OBOLENSKY: i. m. 160.

³⁷ BROWNING: i. m. 202., 203.

³⁸ BROWNING: i. m. 203.

³⁹ P. WIRTH: Das bislang erste literarische Zeugnis für die Stephanskronen. *Byzantinische Zeitschrift* 1960. 80.; J. KALIC—B. FERJANČIĆ—N. RADOŠEVIĆ—MAKSIMOVIC: *Fontes Byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes* IV. Beograd 1971. 200., 206. 33. jz.

⁴⁰ VAJAY Sz.: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk. HORVÁTH J. és SZÉKELY Gy. Bp. 1974. 355.; GYÖRFFY Gy. a beszéd keletkezéséről 1166 körülre teszi (Mikor készülhetett a szent korona? *Élet és Tudomány* 1971. 2. sz. 59.).

⁴¹ Maga a beszéd kiadója a szónoklat keletkezésének éveként 1165-öt és 1167-et egyaránt lehetségesnek tartja (BROWNING: i. m. 178.). Hasonlóan *Iszt. Viz.* 456. 37. jz.

oly részletesen szól, s amelynek befejezéseként a rhetor szerint III. István és Manuel között létrejött az ismertetett békeszerződés. Csupán annyi bizonyos, hogy a kérdéses magyar—bizánci konfliktus valamikor az 1164—1167-es időszakban játszódott le.⁴²

Ha azonban a szónoklatban leírt magyar—bizánci háborúskodás eseményeit összevetjük az 1164—1167 közötti magyar—bizánci hadakozásoknak a különböző — nyugati, cseh és bizánci — történetírók által elbeszélt eseményeivel, akkor teljes bizonyossággal megállapítható az, hogy a Mikhael által ismertetett összecsapás történései nem az 1166-os, vagy az 1167-es, hanem az 1164—1165-ös évek háborúinak eseményeivel egyeznek meg. Ez a megegyezés több lényeges ponton is kimutatható.

Mikhael szerint Manuel részt vett a szóban forgó békekötést megelőző háborúban.⁴³ Ez azonban 1166-ra és 1167-re nem vonatkoztatható, mert más forrásokból ismert, hogy az ezekben az években lezajlott hadjáratoktól a basileus már távol tartotta magát,⁴⁴ ugyanakkor 1164-ben és 1165-ben Manuel személyesen vezette a bizánci hadakat a magyarok ellen.⁴⁵ A szónok azt is elmondja, hogy a magyar király megrémült a felvonuló bizánci seregtől, s harc helyett a tárgyalásokat választotta, így eme hadjáratban ütközetre nem került sor.⁴⁶ Ez a mozzanat sem vallhat 1166-ra vagy 1167-re, hiszen mindkét évben a Dénes comes vezette királyi sereg véres csatát vívott a bizánciakkal,⁴⁷ viszont 1164-ben és 1165-ben magyarok és bizánciak között érdemi összecsapás — eltekintve Zimony 1165. évi ostromától⁴⁸ — valóban nem játszódott le. A rhetor szerint a magyar király részéről a békeszerződés garantálói között volt Csehország uralkodója — II. Vladislav — is.⁴⁹ Ez egyértelműen 1164-re utal,⁵⁰ s még 1165-re is elfogadható,⁵¹ de 1166-ra és 1167-re már semmiképpen sem vonatkozhat. 1166-ban ugyanis Henrik osztrák herceg közvetítésével jött létre magyar—bizánci megállapodás.⁵² Az 1167-es háborúban ugyancsak Jasomirgott Henrik szerepelt, s nem II. Vladislav a magyar király oldalán Bizánc ellen.⁵³ A beszédben leírt események 1166-os, illetve 1167-es datálása ellen szól az a körülmény is, hogy Mikhael úgy nyilatkozik I. Vilmos normann királyról, mint aki még él, és „saját odújában . . . várja fejére a csapást és a pusztulást [ti. Manueltól]”.⁵⁴ Ismeretes, hogy I. Vilmos 1166. május 7-én halt meg.⁵⁵

Mikhael rhetor szónoklata szövegének kiadója a beszéd 1167-es datálása

⁴² BROWNING: i. m. 175.

⁴³ BROWNING: i. m. 201.

⁴⁴ K 259—261.; N 151—152.

⁴⁵ K 217—225., 240—248.; N 133—135.; G 1995—1996., 2293—2295.; SRH II. 202.

⁴⁶ BROWNING: i. m. 201.

⁴⁷ K 258—259., 270—274.; N 132., 153—157.; SRH II. 203.

⁴⁸ K 238—246.; N 133—135.

⁴⁹ BROWNING: i. m. 202.

⁵⁰ K 224.; G 1996., 2295.

⁵¹ Ez azért is lehetséges, mert az 1165-i megállapodás lényegében az előző évnek a megújítása volt, ráadásul időközben a III. Istvánnal szövetséges cseh uralkodó családja dinasztikus kapcsolatot létesített a Komnenosokkal, s ily módon II. Vladislav személye különösen alkalmasnak látszott Manuel előtt arra, hogy a magyar—bizánci béke legfőbb garantálója legyen (G 1996., 2295.).

⁵² K 261—262.

⁵³ G 792., 1774.

⁵⁴ BROWNING: i. m. 190.

⁵⁵ F. CHALANDON: Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile II. Paris 1907. 303. Ld. még BROWNING: i. m. 206. 128. jz.

mellett két fő érvet vonultatott fel. Az első azzal kapcsolatos, hogy a beszédben a bizánciak a Szerémség megtámadása miatt szerződésszegéssel illetik a magyarokat,⁵⁶ márpedig ilyen váddal állítólag csak 1165 után lehetett fellépni III. István ellen, minthogy a Szerémség csak 1165-ben került Bizánchoz.⁵⁷ Kinnamostól azonban tudjuk, hogy III. István már 1164-ben esküt tett a Szerémségre — ti. a Szerémség átadására —, s támadásával a király ezt szegte meg 1165 tavaszán.⁵⁸ A bizánciak az 1164-es hadjárat során vették birtokukba a Szerémséget, s ezt követően a császár fennhatósága alá tartozó területnek tekintették azt. Kinnamos arról is tájékoztat, hogy Manuel már 1164-ben — miután a magyar király és a basileus békét kötöttek egymással — külön segéggel biztosította magának a Szerémség birtoklását.⁵⁹ Minden bizonnyal a Szerémség már 1164-ben beépült a bizánci thema-rendszerbe.⁶⁰ IV. István a II. Vladislav révén létrejött békeszerződés után 1164-ben a Szerémség katonai központjában, Zimonyban húzta meg magát, s 1165 áprilisában ott is halt meg.⁶¹ Mindez azt bizonyítja, hogy a Szerémség elleni magyar támadás már 1165-ben is szerződésszegés volt a bizánciakkal szemben.

A szónoklat 1167-es keletkezése mellett más érv hangzik: mivel a Mikhael által elbeszélt magyar—bizánci összecsapásban Bizánc oldalán szerbek is részt vettek,⁶² s más forrás — Kinnamos műve — szerint szerbek csak 1167-ben harcoltak a magyarok ellen bizánci seregben,⁶³ a beszéd csak az 1167-es háború után íródhatott.⁶⁴ Ez az érvelés azonban nem állja meg a helyét, hiszen éppen Kinnamos történeti munkájának egyik passzusából világosan kiderül, hogy a „bizánciaknak alávetett szerbek” 1165-ben is bizánci oldalon vonultak hadba a magyarok ellen.⁶⁵

⁵⁶ A szónok szerint a magyar uralkodó megsértette a békét, mert „a felállított határokat áthelyezte . . . és vissza akarta szerezni . . . a Szerémséget és a Duna melletti síkságokon túl fekvő területeket, . . . amelyeket a bizánciak leghíresebb birtokrészeihez imént csatolt és sorolt be . . . a diadalmas császár” (BROWNING: i. m. 200.).

⁵⁷ BROWNING: i. m. 176—177.

⁵⁸ K 231.

⁵⁹ K 226.

⁶⁰ Más nézet szerint a sirmioni (azaz a Szerémséget magában foglaló) thema megszervezésére csak 1167-ben került sor (T. WASILEWSKI: Le thème byzantin de Sirmium — Serbie au XIe et XIIe siècle: Зборник радова Византолошког института. Београд 1964. 481—482.). Ennek a véleménynek a fentebb elsoroltakon kívül ellentmond az a tény is, hogy 1166-ban az a Mikhael Gabras strategos szerepel a tartomány vezetőjeként (K 258.), akit Manuel már 1164-ben a Szerémség védelmére hátrahagyott bizánci sereg élére állított (K 226.). Nyilvánvaló, hogy Mikhael Gabras sebastos már 1164-től betöltötte a sirmioni thema vezetőjének tisztét.

⁶¹ K 226., 239.

⁶² BROWNING: 200., 201.

⁶³ K 271.

⁶⁴ BROWNING: i. m. 177.

⁶⁵ K 236. — Hasonlóan értékeli Kinnamos adatát J. Колин: Подаци Абу Хамида о приликама у Јужној Угарској средином XII. века. Матица Српска. Зборник за историју 4. 1971. 43. — Beszéde végén Mikhael úgy tesz említést Manuelról mint aki Keletre készül menni (BROWNING: i. m. 203.). A beszéd kiadja szerint ez célzás lenne az 1167-től tervezett egyiptomi hadjáratra, s ez a szónoklat 1167-es keletkezése mellett szól (BROWNING: i. m. 177.). A szövegben azonban a Jordán folyóról van szó, ami inkább Palesztinát, a kereszties államokat jelképezi, semmint Egyiptomot. Az pedig Kinnamostól ismert, hogy Manuel 1164 nyarán Antiochia megsegítésére akart indulni a szeldzsukok harimi győzelmét követően, ebben azonban III. István támadása megakadályozta. (K 216.). A bizánciak és a keresztiesek helyzete 1165-ben sem javult meg, s nyilván Konstantiná-

Ezek után számunkra nem lehet kétséges, hogy Mikhael rhetor szónoklatában az 1164—1165-ös háborúk eseményeire célt. Ez viszont azt jelentené, hogy az általa ismertetett békeszerződés eme háborúk eredményeképpen jött volna létre. Csakhogy az 1164-es és az 1165-ös magyar—bizánci békekötéseket a bizánci és a cseh történetírók műveiből meglehetősen jól ismerjük.⁶⁶ Az általuk leírt szerződésekben szó sincs olyan békefeltételekről — a bizánci területfoglalásokon kívül —, aminőket a bizánci rhetor a császári udvarban szokásos szónoki túlzásokként elmondott a basileust magasztaló beszédében.⁶⁷ Vagyis a dicsőítő beszédben előadott békeszerződés a valóságban soha nem létezett, az csupán szónoki túlzásnak tekinthető. Ily módon teljesen alaptalanná válik az az állítás, mely szerint a III. István és Manuel közötti háborúk eredményeként 1167 után Magyarország Bizánc vazallus királyságává lett volna.

A valóság és a szónoki leírás közötti ellentmondás alapvető oka az, hogy a bizánci rhetor történeti ténynek tüntette fel azt, ami Manuel fő célkitűzése volt az 1162—1165-ös időszakban Magyarországgal kapcsolatban. Ismeretes, hogy ezekben az években a bizánci császár legfőbb külpolitikai célja az volt, hogy adófizető vazallus király állításával valósítsa meg a magyar állam hűbéri alávetését. Vagyis a Mikhael-féle magyar—bizánci „békeszerződés” mondanivalója az 1162—1165-ös években folytatott manueli magyar politika tendenciájában gyökerezik. Ez pedig ugyancsak arra vall, hogy Mikhael panegyrikus szónoklata nem 1166-ban vagy 1167-ben, hanem 1165-ben keletkezett.

3. A magyar királyság a bizánci császársággal vívott összecsapásokban ugyan komoly területi veszteségeket szenvedett, de végül is sikerrel védte meg független állami létét. A Bizánc ellen hosszú éveken át folyó küzdelmek természetesen alaposan igénybe vették Magyarországot teherbíró képességét. A belső pártharcok, a bizánciakkal való csatározások, Manuel hadainak pusztító betörései, olykor pedig a szövetségesek dűlései⁶⁸ súlyos vér- és anyagi áldozatokat követeltek meg nemcsak az uralkodó osztálytól, hanem az ország egész lakosságától is. A háborúk költségeinek fedezése céljából III. István alatt gyakorlattá vált egyházi javak elvétele a királyi kincstár számára.⁶⁹ Mindez azt eredményezte, hogy III. István uralkodásának utolsó éveiben a magyar külpolitika visszafogottabbá vált, vesztett aktivitásából, s a magyar királyság ebben az időben került a külső konfliktusokat. Jól példázhatja Magyarországot tartózkodását a nemzetközi összecsapásokban való részvételtől az, hogy a források tanúsága szerint — a korábbiaktól eltérően — magyar részről nem újítottak érdemi támogatást ekkor a szerbek Bizánc-ellenes függetlenségi

polyban szívesen vették volna, ha a magyarokkal szemben 1165-ben elért sikerek után Manuel Keleten is helyreállította volna a bizánci fegyverek dicsőségét. Ez az óhaj tükröződik tehát Mikhael beszédében. A basileus azonban végül is maga helyett 1165 végén Andronikost küldte a szeldzsukok ellen.

⁶⁶ K 223—224., 247—248., G 1996., 2295.

⁶⁷ Mikhael szónoklatában olvasható békeszerződés szerint Bosznia is a bizánciaké lett (BROWNING: i. m. 203.). Erről sem 1164, sem 1165 kapcsán egyetlen forrás sem tesz említést. Viszont Manuel császár 1166 április elején uralkodói címei között szerepelteti a bosthnikos (boszniai) jelzést is (C. MANGO: The Conciliar Edict of 1166. *Dumbarton Oaks Papers* 17. 1963. 324.). Ebből teljes joggal lehet arra következtetni, hogy az Ioannes Dukas vezette bizánci sereg 1165 tavaszán Raškán áthaladva nemcsak Dalmáciát, hanem a közbülső Boszniát is elfoglalta. Így pl. FERLUGA 1957. 133.; WASILEWSKI: i. m. 482.

⁶⁸ A cseh szövetségesek 1164. évi pusztításaira ld. G 1995., 2295.

⁶⁹ Erre ld. PAULER: i. m. 318.

harcaihoz.⁷⁰ Ugyanígy nem gyakorolt hatást a magyar külpolitikára az a tény sem, hogy II. Vladislav egyik fia, Svatopluk herceg Csehországból az ottani belső viszálykodások nyomán 1170-ben Magyarországra menekült, ahol III. István védelmet nyújtott neki.⁷¹

Az 1167 utáni magyar külpolitika visszafogottságára vonatkozó felfogásunknak ellentmondani látszik az, hogy történetírásunkban meggyökeresedett s elterjedt nézet szerint az 1167—1171-es években Dalmáciában Magyarország és Bizánc, illetve a magyar királyság és a velencei köztársaság között a dalmát területek, illetve Zára város birtoklása miatt nagyszabású katonai összecsapásokra került sor. Eszerint a magyar király serege 1167—1168-ban Dalmáciába vonult, s ismét visszafoglalta azt a bizánciaktól. Ezzel egy időben Zára is elszakadt Velencétől, s Magyarországhoz csatlakozott. A velencei doge, miután első próbálkozása kudarccal végződött, csak 1170-ben tudta flottájával hódoltatni Zárát. 1170 táján a bizánciaknak is sikerült visszaszerezniök Közép-Dalmáciát a magyaroktól. A magyar—velencei konfliktust 1171-ben III. István nőrokonának — II. László Mária nevű leányának — és II. Vitale Michiel velencei doge fiának házassága zárta le.⁷²

Az idevágó források adatainak tüzetesebb megvizsgálása azonban egyáltalán nem igazolja ezeknek az eseményeknek fenti datálását. A dalmáciai események kronológiájának meghatározásakor a kutatás akkor vétett hibát, amikor — különös módon — a kortárs forrásokkal szemben a XIV. századi Andrea Dandolo időrendjét vette alapul. Dandolo krónikájának elbeszélésében az események sorrendje a következő.

[III.] István király barátságából feleségül adja László Mária nevű leányát [II.] Vitale Michiel doge Miklós nevű fiához. Ezt követően azonban a király seregével a tengerparti [ti. dalmáciai] részekre érkezik, s megnyeri magának többek között Spalato, Trau és Sebenico városokat. Ezután a záraiak fellázadnak, és a király uralma alá helyezik magukat. Velence ekkor eredménytelen kísérletet tesz a magyarok által megerősített Zára visszafoglalására. A doge uralkodása 15. évében flottájával ismét Zára ellen vonul, és sikerül is elfoglalnia azt. Emanuelnak [Manuel császárnak] ekkor alávetik Spalatót, Traut, Ragusát és csaknem egész Dalmáciát.⁷³

Ugyanezeket az eseményeket viszont a XII. századi *Chronicon Venetum* a következő sorrendben beszéli el. Vitale Michiel doge Manuel császár miatt sokat ellenségeskedett a magyar királlyal. A záraiak elárulták Velencét, s a város a király birtokába került, aki 30 ezer fős sereggel ment oda. A doge első visszafoglalási kísérlete eredménytelen maradt, mivel a magyarok elfoglalták az egész földet [ti. Dalmáciát]. A második kísérletre a velencei doge flottája hódoltatta Zárát. „A magyar király ezután barátságos lett a doge iránt”, s a doge Miklós nevű fia feleségül vette László magyar király leányát.⁷⁴

Ugyanebben a sorrendben meséli el a történeteket a XIII. század elejéről való *Historia ducum Veneticorum*. Lényeges, hogy ez a velencei forrás is az

⁷⁰ K 286., 287.; N 158—159.

⁷¹ G 1033., 1996.

⁷² Így foglalt állást pl. PAULER: i. m. 317—318.; ACSÁDY I.: A magyar birodalom története I. Bp. 1903. 217—218.; DEÉR 1928. 145—146.; HÓMAN 1939. 383. Apró részletekben vannak közöttük ugyan némi eltérések, de a lényeges mondanivalót illetően teljesen megegyeznek.

⁷³ G 62.

⁷⁴ G 688.

egész eseménysor végére teszi a magyar—velencei házasságkötést, amelynek datálása alapvető a történetek kronológiájának meghatározása szempontjából.⁷⁵ XII. századi velencei évkönyv pedig egész pontosan megadja a házasságkötés idejét. Eszerint 1167. december 17-én „Magyarország királyának követei elhozták feleségül Vitale Michiel doge fiának Miklósnak a király Mária nevű unokahúgát”.⁷⁶

Ezek alapján szerintünk a dalmáciai események lefolyása, illetve kronológiája a következő. 1164 elején Ampud bán vezetésével — a forrás szerint — 30 ezres királyi sereg vonult Dalmáciába, hogy az 1163. évi magyar—bizánci megállapodás ellenére biztosítsa a jogilag már Bizánchoz tartozó dalmát városok felett a magyar uralmat.⁷⁷ Ebben az évben Zára is csatlakozott a magyar királyhoz, a doge első, 1164-es visszafoglalási kísérlete nem járt sikerrel. De 1165 első felében — Bizánccal szövetségben, amelyre a történetíró Kinnamos is utal⁷⁸ — II. Vitale Michiel flottája hódoltatta Zárát.⁷⁹ Ugyanebben az időben az Ioannes Dukas vezette bizánci sereg — áthaladva a raškai szerbek országán — elfoglalta a közép-dalmáciai városokat és Boszniát.⁸⁰ A magyar király serege 1166 őszén ismét betört Dalmáciába. Ampud bán Spalato előtt vereséget mért a tartomány bizánci helytartójára,⁸¹ s talán sikerült is birtokba vennie a dalmát területek egy részét,⁸² de az 1167-es békekötés nyomán Közép-Dalmácia Bizáncé maradt. A magyar királyság az 1180-as évek elejéig kiszorult Dalmáciából, amelyen ekkor Velence és Bizánc osztozott.⁸³

A magyar—velencei konfliktust 1167 decemberében dinasztikus kapcsolat zárta le, s Magyarország és Velence baráti viszonyt létesített egymással. Ezt az tette lehetővé, hogy Velence egyre jobban szembekerült Bizánccal Manuel

⁷⁵ G 1172—1173.

⁷⁶ G 209.

⁷⁷ Bizánci forrás 1164-re vonatkozóan arról tudósít, hogy III. István „megtámadta Béla örökségét” (K 216.). Lehet, hogy itt a Szerémségről is szó van, de kétségtelen: ez a magyar katonai akció elsősorban Dalmáciára irányult. Erre utal, hogy egy, 1164. évi spalatói oklevélben a spalatói érsek „Istvánnak, Magyarország királyának . . . és az ő bánjának, Ampudiusnak idejében” vitás birtok ügyében a tengerfehérvári egyház javára ítélt (C II. 96. sz.). Azaz ekkor Közép-Dalmáciában a magyar király uralma érvényesült. Mindezzel teljes mértékben összhangban állnak a már hivatkozott velencei kútfők közlései.

⁷⁸ K 237.

⁷⁹ Hasonlóan FERLUGA 1957. 133—134.

⁸⁰ K 248—249. — Ld. még 67. jz.

⁸¹ K 262—263. — Kinnamos szerint a magyar sereget a bán vezette (K 262.; BAROS F.: Adalékok Kinnamos szövegtörténetéhez. Magyar—görög tanulmányok 26. Bp. 1944. 12.). 1165 táján Ampud volt a bán (MARSINA: i. m. 88. sz.); a kétes hitelű, 1167-re datálható sebenicói oklevél szerint 1167-ben is Ampud viselte ezt a tisztséget (C II. 108. sz.), sőt még 1171-ben is ő a bán (NAGY I.: Sopron vármegye története. Oklevéltár I—II. Sopron 1889—1891. I. sz.). Így valószínűleg 1166-ban is Ampud volt e méltóság birtokosa.

⁸² Elsősorban Tengerfehérvár és Sebenico jön számításba. Tengerfehérvár birtoklására utal az, hogy 1166-os oklevélben III. István ottani egyház birtokait erősítette meg (C II. 100. sz.). Sebenico elfoglalására lehet következtetni II. István ama, 1167-es keletű oklevéléből, melyben a király megerősítette a sebenicói polgárok kiváltságait (C II. 108. sz.); meg kell említeni, hogy van olyan nézet, amely tagadja eme diploma hitelességét (N. KLAJČ: Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. Zagreb 1976. 21.). Mi azonban azt a véleményt látjuk megalapozottabbnak, amely a sebenicói oklevél mai formájáról azt tartja, hogy az eredeti privilégium felhasználásával készült (KUBUNYI A.: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 1975. 82.).

⁸³ Hasonlóan FERLUGA 1957. 136—137.

expanzív itáliai politikája miatt. A két halalom ellentéte elvezetett az 1171. március 12-i eseményekhez, amelyek során a basileus parancsára birodalma egész területén megrohanták a velencei kereskedőket, őket magukat börtönbe vetették, hajóikat és javaikat pedig az állandó háborúk következtében kimerült bizánci kincstár javára konfiskálták. Válaszul a doge vezetésével 1171 őszétől a velencei flotta távollétét használta ki Zára, s 1172 elején újra a magyar királyt, III. Istvánt ismerte el urának.⁸⁵ De ez a helyzet nem tarthatott sokáig, nyilván az 1172 tavaszán hazatérő hajóhad ismét hódoltatta a várost, amely 1180 végéig Velence kezén maradt.⁸⁶

⁸⁴ Ezekre ld. H. KRETSCHMAYR: *Geschichte von Venedig* I. Gotha 1905. 253—256.; *Iszt. Viz.* 328.; G. OSTROGORSKY: *Histoire de l'état byzantin*. Paris 1969. 412.

⁸⁵ C II. 127. sz.

⁸⁶ Forrásokban 1172-t követően leghamarabb 1174-ben találkozunk Zára nevével; az oklevelek szerint a város ekkor Velence kezén volt (C II. 132. sz., 133. sz.).

REFLEXIONS SUR L'HISTOIRE D'ETIENNE III

L'auteur va examiner trois aspects importants des relations étrangères de la Hongrie sous le règne d'Etienne III (1162—1172).

1. C'est un fait connu qu'en 1163 le frère d'Etienne III, le duc Béla est parti pour Constantinople où il devint le fiancé de la fille de l'empereur byzantin et reçut en même temps le titre de despote. Selon une conception répandue tout cela s'est passé parce que l'empereur Manuel voulait unir par des voies pacifiques la Hongrie et la Byzance sous forme de l'union personnelle — conformément à ses aspirations à la domination universelle. L'auteur combat les arguments soutenant la théorie de l'union personnelle, et il prend parti d'éliminer l'idée de cette union de la littérature historique — ne possédant pas de preuves. A Byzance, selon l'auteur, le titre de despote ne servait qu'à partir de 1165 — et non de 1163 — à désigner l'héritier officiel du trône impériale.

2. Selon des recherches récentes faisant fond sur un discours sans datation de Michel d'Anchialos où figure un traité de paix, on est d'avis qu'en 1167 Etienne III s'est soumis à Manuel et que la Hongrie est restée jusqu'à 1180 un royaume vassal de Byzance. Selon l'avis de l'auteur le discours de Michel d'Anchialos ne date pas de 1167, mais de 1165 et il traite les guerres byzanto-hongroises de 1164—1165. Les traités de paix de 1164 et de 1165 étant connus d'autres sources, par cela on peut enregistrer que le traité dont le discours panégyrique et exagérant fait illusion n'existait pas en réalité.

3. Selon une opinion répandue dans la littérature historique il y avait entre 1167 et 1171 des guerres en Dalmatie entre la Hongrie et la Byzance ainsi que la Hongrie et la Venise pour la possession de la Dalmatie Centrale et de la ville Zára (Zadar). L'auteur prouve que ces événements avaient lieu entre 1164 et 1167 et à partir de 1167 jusqu'à 1180 la Hongrie voit sa place en Dalmatie occupée par Byzance et Venise.

К ИСТОРИИ ПРАВЛЕНИЯ ИШТВАНА III

В работе автор рассматривает три важных вопроса венгерской внешней политики во время правления Иштвана III (1162—1172).

1. Как известно, в 1163 г. брат Иштвана III, герцог Бела оказался в Константинополе, где он был объявлен женихом дочери византийского императора и одновременно получил титул деспота. По распространенному среди историков мнению император Мануил сделал все это для того, чтобы — согласно своему стремлению к мировому господству — использовать Бела для мирного соединения Венгрии с Византией в форме персональной унии. Автор опровергает аргументы, обосновывающие эту теорию персональной унии, и высказывает мнение, что эту теорию за отсутствием доказательств в источниках следует исключить из историографии. По мнению автора титул деспота только после 1165 г., а не с 1163 г., стал обозначать официального наследника императорского престола.

2. На основе мирного договора, упоминаемого патриархом Михаилом в недатированной хвалебной речи, в новейших исследованиях сложилась концепция, согласно которой в 1167 г. Иштван III подчинился Мануилу и Венгрия стала вассалом Византии. На основании своих исследований автор приходит к выводу, что вышеупомянутая речь патриарха Михаила была написана в 1165 г., а не в 1167 г., и в ней говорится о событиях войны 1164—1165 гг. между венграми и византийцами. Из других источников того времени нам известны мирные договоры 1164—1165 гг., на основе которых можно установить, что венгерско-византийский договор, упоминаемый в хвалебной речи патриарха, является лишь преувеличением придворного оратора, в действительности такого договора не было.

3. В венгерской исторической литературе получило широкое распространение такое понимание источников, согласно которому между 1167—1171 гг. в Далмации происходили вооруженные столкновения за владение Средней Далмацией и городом Зара (совр. Задар) с одной стороны между Венгрией и Византией, а с другой между Венгрией и Венецией. Автор доказывает, что военные конфликты происходили между 1164—1167 гг., и в период 1167—1180 гг. Венгрия была вытеснена из Далмации, которую разделили между собой Византия и Венеция.